

1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

1.1 Предмет, метод і завдання дисципліни

Світові тенденції глобалізації, швидкого технічного та технологічного підйому виробництва, зростання темпів розвитку національних ринків і, як наслідок, посилення конкурентної боротьби ставлять високі вимоги до діяльності господарських суб'єктів. Адже тільки інноваційний менеджмент з властивим йому функціональним апаратом в змозі передбачити і зумовити майбутнє, саме він на даний час є одним з найважливіших елементів конкурентної боротьби, а інноваційно-інвестиційна стратегія є основним його інструментом, тому саме інноваційно-інвестиційній діяльності необхідно приділяти значну увагу підприємствам, які господарюють в ринкових умовах.

Однією з проблем, є розгляд і аналіз важливих питань управління інноваційними процесами; наголошення на необхідності дотримання принципу інноваційності в умовах виконання будь-якої діяльності, будь-яких функцій, організації будь-яких процесів; актуалізація значущості внутрішніх джерел розвитку при формуванні інноваційного соціально-економічного і духовного життя громадян України. Необхідність вирішення сформованих завдань обумовлює доцільність розгляду порівняно нової категорії економічної науки, а саме поняття «інноваційно-інвестиційна діяльність», виявлення його сутності, значущості, напрямків формування та сфер застосування, методів оцінки та управління.

Дослідження літератури та електронних джерел згідно з порушеною проблемою свідчить про швидко зростаючий інтерес до неї як з боку практиків, так і теоретиків. Українські реалії спонукають більшість зацікавлених осіб визначитися у своєму ставленні та тлумаченні вказаного питання, бо навіть на перший погляд, вимальовується його не тільки теоретична, але й прикладна значущість.

Як свідчить практика, це питання є актуальним, але недостатньо дослідженим, що підтверджується неоднозначністю тлумачення сутності категорій «інноваційно-інвестиційна діяльність», «інноваційний потенціал», «інновація», «нововведення» вузькою їх інтерпретацією або підміною цих понять близькими, але зовсім не тотожними, відсутністю системності й методологічного забезпечення при його розгляді. В цьому зв'язку здійснено спробу ліквідувати існуючі прогалини та розбіжності шляхом використання сутнісного підходу до визначення інноваційно-інвестиційної діяльності, структурування цієї категорії, виділення складових елементів, існуючих у певному співвідношенні, формування класифікації інноваційного потенціалу за обраними класифікаційними ознаками, побудовою моделей, віддзеркалюючих сутність та важливість цього питання, розробкою рекомендацій з ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності та формування інноваційної стратегії підприємства з метою виявлення реального його рівня досліджуваного об'єкта.

Об'єктом дослідження є діяльність підприємства.

Предметом дослідження є аналіз ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності та формування інноваційної стратегії підприємства.

1.2 Сутність та основні види інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства

Прагнення суб'єктів господарювання до економічного розвитку завжди наштовхується на необхідність розв'язання інноваційних завдань. І цілком очевидно, що у найближчій і довгостроковій перспективі максимізація саме інноваційного фактора стане вирішальною умовою стійкого розвитку економіки України. Цим шляхом йдуть розвинуті країни, і в нашого суспільства є всі передумови орієнтуватися на нього.

Але незважаючи на досить високий рівень науки, відомі в світі наукові школи, наявність значної кількості фахівців з вищою освітою у народному господарстві, запас нереалізованих винаходів, в Україні спостерігається суттєва інноваційна криза промислового виробництва. Такі невтішні результати потребують розв'язання проблем активізації інноваційної діяльності підприємств. Запорукою цього можуть стати науково обгрунтовані й розроблені питання стосовно спроможності суб'єктів господарювання до інноваційної діяльності, наявності у них необхідних першочергових передумов.

Інноваційна практика існує давно. В будь-якій сфері діяльності винахідливий людський розум прагне підвищити її ефективність за допомогою нововведень.

Інноваційна теорія економічного розвитку була започаткована в 10-30-ті роки минулого століття у працях М. Туган-Барановського, М. Кондрат'єва і згодом розвинена Й. Шумпетером. У 40–60-ті роки дослідження мають більш практичне, прикладне спрямування, здійснюється розвиток і деталізація базових інноваційних ідей попереднього періоду, суттєве просування вперед теорії інновацій (Д. Берна, С. Кузнец, Б. Твісс, Дж. Брайт). Становлення постіндустріального суспільства в 70-і рр. ХХ ст. позначилось новим теоретичним проривом (Г. Менш, Ю. В. Яковець) [7].

Розглянемо основні підходи до визначень інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства.

Під інноваційною діяльністю у Фатхутдінова розуміється діяльність, спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок для розширення і відновлення номенклатури і поліпшення якості продукції, що випускається (товарів, послуг), удосконалення технології їхнього виготовлення з наступним впровадженням і ефективною реалізацією на внутрішньому і закордонному ринках (це стосується також інноваційно-інвестиційної діяльності) [28].

Ільєнкова додає, що це також практичне використання наукового, науково-технологічного результату й інтелектуального потенціалу з метою одержання нової чи радикально поліпшеної виробленої продукції, технології її виробництва і задоволення платоспроможного попиту споживачів у високоякісних товарах і послугах, удосконалення соціального обслуговування [7].

Інноваційна діяльність, за Г. Менш – це процес, спрямований на розробку і реалізацію результатів закінчених наукових досліджень або інших науково-технічних досягнень у новий чи удосконалений продукт, реалізований на ринку, у новий чи удосконалений технологічний процес, використовуваний у практичній діяльності, а також пов'язані з цим додаткові наукові дослідження і розробки.

Загалом, інноваційно-інвестиційну діяльність визначають як інноваційну діяльність, що пов'язана з капітальними вкладеннями в інновації.

Інвестиції, як це відомо, є довгостроковими вкладеннями засобів у різні галузі економіки з метою одержання прибутку. За економічною сутністю і цілями інвестиції підрозділяються на реальні і фінансові. Реальні інвестиції здійснюють комерційні організації й інші суб'єкти господарювання, здобуваючи землю, засоби виробництва, нематеріальні й інші активи. Фінансові інвестиції — це покупка суб'єктами господарювання і приватними особами цінних паперів різних емітентів [20].

Інновації характеризуються більш високим технологічним рівнем, новими споживчими якостями товару чи послуги в порівнянні з попереднім продуктом. Поняття «інновації» застосовується до всіх нововведень, як у виробничій, так і в організаційній, фінансовій, науково-дослідній, навчальній і іншій сферах, до будь-яких удосконалень, що забезпечують економію чи витрат навіть створюють умови для такої економії. Інноваційний процес охоплює цикл від виникнення ідеї до її практичної реалізації.

Процеси відновлення пов'язані з ринковими відносинами. Основна маса інновацій реалізується в ринковій економіці підприємницькими структурами як засіб вирішення виробничих, комерційних завдань, як найважливіший фактор забезпечення стабільності їхнього функціонування, економічного росту і конкурентоздатності. Інновації орієнтовані на ринок, на конкретного чи споживача потребу.

Інновації є дуже складною, багатогранною проблемою, що охоплює весь комплекс відносин дослідження, виробництво, збуту. Величезне значення в підвищенні її ефективності належить менеджменту.

Загальнонаукове поняття «інновація» визначається як цільова зміна у функціонуванні системи, причому в широкому змісті це можуть бути якісні і (чи) кількісні зміни в різних сферах і елементах системи. Поняття «інновація» вперше з'явилося в дослідженнях культурологів у ХІХ ст. і означало введення елементів однієї культури в іншу. Найбільш повний опис інноваційних процесів був здійснений на початку ХХ в. видатним економістом Й. Шумпетером, який аналізував «нові комбінації» змін у розвитку економічних систем (1911 р.) Трохи пізніше, у 30-ті роки Й. Шумпетер і Г. Менш ввели в науковий оборот і сам термін «інновація», який вважали втіленням наукового відкриття в новий чи технологічний продукт. З цього моменту термін «інновація» і сполучені з ним терміни «інноваційний процес», «інноваційний потенціал» та інші набули статус загальнонаукових категорій високого рівня узагальнення і збагатили поняттєво-термінологічні системи багатьох наук [3, 6, 7].

Інноваційний процес являє собою сукупність процедур і засобів, за допомогою яких наукове відкриття, ідея перетворюються в соціальне, в тому числі освітнє нововведення. Таким чином, діяльність, що забезпечує перетворення ідей у нововведення, а також формує систему керування цим процесом, і є інноваційна діяльність.

Нововведення при такому розгляді розуміється як результат інновації, а інноваційний процес містить у собі принаймні три етапи: генерування ідеї (у певну випадку – наукове відкриття), розробка ідеї в прикладному аспекті, реалізація нововведення в практиці [20].

Нововведення можна розглядати й у процесуальному плані - як процес доведення наукової ідеї до стадії практичного використання і реалізація пов'язаних з цим змін у соціально-педагогічному середовищі.

За аналогією з принципами функціонування складних систем (загальна теорія систем) можна сформулювати основну закономірність проектування інновацій: чим вище ранг інновацій, тим більші вимоги до науково-обґрунтованого керування інноваційним процесом.

Нововведення – це результат інноваційного процесу. Інноваційний процес – це не просте упровадження чого-небудь нового, а такі зміни в, умовах, змісті, засобах, методах, формах організації виробничого й управлінського процесів, що:

- мають новизну;
- мають потенціал підвищення ефективності цих процесів у цілому чи якихось їхніх частинах;
- здатні дати довгостроковий корисний ефект, що виправдує витрати зусиль і засобів на впровадження нововведення;
- узгоджені з іншими здійснюваними нововведеннями.

Якість реалізованих нововведень істотно залежить від того, як організований інноваційний процес. Недоліки в інноваційній діяльності підприємств звичайно виявляються в наступних основних формах:

- потенційно ефективні нововведення впроваджуються зі значною затримкою в часі. У результаті не використовується можливість одержати корисний ефект від використання нововведення;
- упроваджується нововведення, що не володіє необхідним інноваційним потенціалом. (Помилки в оцінці чи корисності ж нововведення впроваджується не тому, що воно може дати корисний ефект, а тому, що воно модно);
- упровадження нововведення вимагає значно великих витрат, ніж очікувалося при ухваленні рішення про впровадження;
- терміни упровадження виявляються значно більшими, ніж спочатку очікувалося через їхню помилкову оцінку, погану організацію чи сильний опір нововведенню.

Кожен такий дефект може бути пояснений тільки через неякісне виконання визначеного етапу інноваційного чи процесу через його відсутність, що, у свою чергу, свідчить про незадовільне керування пошуком і впровадженням новацій.

Слід зазначити, що головна увага має приділятися їх вивченню на рівні підприємства як генератора новаторських процесів. Для того, щоб підприємство вважалось зорієнтованим на інноваційну діяльність, воно має відповідати низці критеріїв інноваційності. Автори пропонують різний набір таких параметрів, але, на нашу думку, найповніший їх перелік дав О. Длугопольський [6]. Представимо запропоновані ним параметри у вигляді таблиці, доповнивши її деякими показниками.

Таблиця 1.1– Комплекс параметрів інноваційності підприємства

№ з/п	Вид параметру	Показники, що характеризують або входять у параметр
1	Параметри науко-місткості виробництва	<ul style="list-style-type: none"> – чисельність науково-технічних кадрів у загальній кількості зайнятих (не менше 15 %); – річний приріст витрат на НДДКР; – обсяг фактично проведених і нормативних витрат на НДДКР (не менше 5 % обсягу продукції); – обсяг витрат на оплату праці, послуг суб'єктів інноваційної інфраструктури щодо маркетингу, реклами, підготовки кадрів; – частка прибутку, спрямована на НДДКР (не менше 5 %)
2	Параметри якості й конкурентоспроможності продукції	<ul style="list-style-type: none"> – якість і диференціація продукту; – чисельність каналів постачання й збуту готової продукції; – частка ринку, його структура; – обсяг витрат на проведення випробувань, сертифікацію продукції, строк чинності дії сертифікатів
3	Параметри техніко-економічного рівня продукції	<ul style="list-style-type: none"> – відповідність товарів національним і світовим стандартам; – фондоозброєність; – середній життєвий цикл інновацій (не більш як 3 роки); – наявність у складі промислової продукції принципово нових товарів, які не випускаються іншими підприємствами
4	Параметри оновлення продукції (технології)	<ul style="list-style-type: none"> – частка принципово нової продукції у загальному обсязі виробництва (не менше 10 %); – частка науково-технічних витрат у собівартості виробів (не менше 30 %)

Інновації характеризуються більш високим технологічним рівнем, новими споживчими якостями товару чи послуги в порівнянні з попереднім продуктом.

Поняття «інновації» застосовується до всіх нововведень як у виробничій, так і в організаційній, фінансовій, науково-дослідній, навчальній та іншій сферах, до будь-яких удосконалень, що забезпечують економію витрат чи навіть створюють умови для такої економії. Інноваційний процес охоплює цикл від виникнення ідеї до її практичної реалізації [9].

Процеси відновлення пов'язані з ринковими відносинами. Основна маса інновацій реалізується в ринковій економіці підприємницькими структурами як засіб вирішення виробничих, комерційних завдань, як найважливіший фактор забезпечення стабільності їхнього функціонування, економічного росту і конкурентоздатності. Отже, інновації орієнтовані на ринок, на конкретного чи споживача потребу.

Інновації є дуже складною, багатогранною проблемою, що охоплює весь комплекс відносин дослідження, виробництва, збуту. Величезне значення в підвищенні її ефективності належить менеджменту [11].

Як впливає з огляду літератури, поняття інновації має багато значень. Найчастіше наукова література і господарська практика трактують інновації на підприємстві дуже вузько, тільки з технічної точки зору. Звичайно аналізованим предметом інновації є зміни, здійснювані у сфері виробництва в області нових чи удосконалених виробів (продуктні інновації) і нових чи удосконалених технологічних процесів (технологічні інновації). Організаційні зміни, що мають місце в сфері виробництва, найчастіше розглядаються в сукупності зі змінами в техніці.

Таке трактування інновації на підприємстві обумовлюється:

- великого роллю технічних змін в економічних процесах на підприємстві;
- недооцінкою важливості організаційних, економічних і соціальних змін, що відбуваються на підприємстві;
- більш детальною і глибокою науковою розробкою проблеми зміни техніки, ніж змін, що відбуваються в економіці, організації і соціальних умовах підприємства;
- більш легко обумовленими (у порівнянні з організаційними, економічними і соціальними) і досить економічними результатами, що досягаються швидко, технічних інновацій у порівнянні з іншими інноваціями.

Надання надмірного значення ролі технічного фактора в розвитку підприємства знаходить своє пояснення в минулому, особливо в системі керування промисловістю і в застосуванні екстенсивних методів керування.

Вивчені погляди свідчать, що в понятті інновації є загальні риси, а саме:

- інновація є доцільною і корисною зміною в попередньому стані, запропонованою людиною;
- ця зміна повинна набути практичного застосування, причому вона повинна бути застосована вперше в даній області;
- предметом змін є вироби, технології, соціальні, економічні, екологічні процеси і т.д. ;
- інновації є засобом реалізації цілей, розвитку підприємства, а також позитивно впливають на підвищення ефективності роботи підприємства.

Соціально-економічний зміст інновації на підприємстві розглянемо, спираючись на класифікації інновації.

У науковій літературі спостерігається розмаїтість класифікацій інновації. Класифікація залежить від ряду критеріїв, одна інновація може бути віднесена до кількох видів.

З погляду критерію оригінальності змін виділяються такі інновації:

1. Оригінальні (креативні) інновації, що є самостійними результатами роботи окремої людини, чи групи підприємства. Типовими прикладами є відкриття і винаходи, а також їхнє перше практичне творче застосування.

2. Інновації, що імітують, – їх зміст полягає у копіюванні й відтворенні оригінальних змін, що у даному часі і місці приносять певні вигоди. Прикладом их інновації є друге і наступні виробничі використання винаходу. У сучасній економіці вони є цінним напрямком прогресу, про що свідчить приклад розвитку японської економіки.

Виходячи з критерію галузі народного господарства (з який вони виводяться), можна виділити наступні інновації:

1. Інновації, втілені в матеріалі, так звані тверді інновації. Їхнім прикладом можуть бути нові машини й устаткування. Вони походять з технічних і природничо-наукових дисциплін.

2. Невтілені інновації, так звані м'які. Вони можуть, наприклад, мати вигляд нової системи організації, поліпшень у системі навчання трудового колективу і т.д.. В основному вони стосуються науки організації і керування, економіки, суспільних наук.

Якщо як основу класифікації інновацій прийняти масштаби наслідків, що ними викликаються, то можна назвати:

1. Стратегічні інновації, що служать реалізації стратегічних цілей розвитку, що мають соціально-економічний характер. Вони є наслідком реалізації довгострокових заходів інноваційного характеру, що мають значення як для всього суспільства, так і для окремих підприємств, інститутів і т.д.

2. Поточні інновації (фактичні), метою яких є підвищення ефективності господарської діяльності на більш коротких тимчасових відрізках. До них відносяться різного роду поточні зміни у виробках, методах виробництва й організації праці.

Основою класифікації інновацій може бути критерій принесеної суспільству користі. Відповідно до цього виділяються інновації: ведучі до скорочення витрат, що приводять до поліпшення якості виробів; сприятливі збільшенню кількості вироблених продуктів; такі, що зберігають людську працю; ведучі до охорони навколишнього середовища (екологічні інновації).

Особливо важливим є розподіл інновацій з урахуванням предмета інновації. У цьому разі виділяються технічні, організаційні, економічні, соціальні й екологічні інновації.

У групі технічних інновацій найчастіше виділяються інновації у виробничому процесі (технічні) і продуктові. Інновація у виробничому процесі, тобто зміна в застосовуваних даною виробничою системою методах виробництва стосується правил трансформації факторів виробництва, що знаходяться на «вході» системи, а інновація в продукті, що являє собою удосконалення вже виготовленого «підприємством виробу» чи ж розширення асортиментної структури за рахунок нового продукту, з'являється на «виході» системи.

У деяких випадках інновації в продуктах можуть виявитися неможливими без змін в існуючих методах виробництва, що ж стосується інновацій у виробничому процесі, то вони можуть примушувати до змін у структурі виробництва. Більше того, у багатьох галузях промисловості, наприклад, в металургії, хімічній промисловості просто важко знайти такі зміни в процесах, що не впливали б на зміну продуктів.

Технічні інновації не виникають у відриві від інших процесів у соціальному житті підприємств. Їх звичайно супроводжують зміни в організації і керуванні, екології, в області професійного навчання працівників, безпеки і гігієни праці, агрономії, мотиваційній системі працівників і т.д. Не можна провести інновації в області технічних умов, інструментів, технології без обліку фізичних і соціально-психологічних якостей працівників, тому що це не тільки не веде до досягнення намічених соціально-виробничих наслідків, але і заздалегідь приречено на невдачу.

Продуктова інновація зв'язана з доданням продукту нових якісних рис, причому вони повинні сприйматися споживачами як нові. Зміни якісних характеристик можуть бути двоякого роду: фактичні і фіктивні. Перші породжуються зміною матеріальних характеристик і приводять до зміни матеріальної й емоційної споживчої вартості.

Беручи до уваги способи впливу різних рис продукту на споживачів, можна виділити:

– визначальні риси, що мають так звану матеріальну споживчу вартість (споживчі технічні якості), що описують, зокрема, діапазон застосування, склад продукту, економічність використання і т.д. ;

– властивості, що визначають так звану емоційну, споживчу вартість, такі, що описують вплив виробу на психіку споживача, наприклад, відповідність тенденціям моди, етичним нормам, вимогам поведінки.

Емоційна споживча вартість формує також нематеріальний фактор, яким є уявлення про продукт і його постачальника.

Фіктивні зміни впливають із змін диференціації (фіктивної), що модифікують емоційну споживчу вартість продукту, тобто задовольняють непередметні, ефективні вимоги споживачів.

Виділення категорії нових продуктів (у розумінні фактичної диференціації, пов'язаної із застосуванням таких технічних інновацій, що викликають порушення потреб, створення преференції споживачів щодо цього продукту), пов'язано з діапазоном інноваційних змін у продукті. У зв'язку з цим можна виділити:

радикальні інновації в продукті (нові види й нові типи продуктів); удосконалення продукту (нові моделі продукту, насамперед у випадку модернізації).

В аналізі співвідношення продукт-технологія істотним є те, що великі можливості криються в кращому пристосуванні продукту до технологічних процесів, а також у кращій конструкції, що переслідує мету досягнення більш високої якості і більшої розмаїтості варіантів продукту.

Велике значення має також розширення обсягу послуг, пов'язаних із продуктом. Постійне поповнення і відновлення пропозиції наданих послуг часто є однією з головних умов успіху підприємства.

Організаційні інновації на підприємстві ми визначаємо як організаційні удосконалення його функціонування як цілого, а також організаційне удосконалювання окремих ділянок виробництва з метою одержання відповідних економічних результатів. Організаційні інновації можуть виявлятися в двох основних формах:

- організаційні інновації, не пов'язані з технічними інноваціями, метою яких є поліпшення діяльності і використання існуючих трудових ресурсів і майна підприємства;

- організаційні інновації, викликані технічними інноваціями й активно з ними взаємодіючі, а також сприятливого росту їхньої економічної ефективності.

Організаційні інновації спрямовані на залучення резервів, що існують у робочому часі людей і машин, у темпі їхньої роботи, а також у матеріальному факторі. Атрибутом організаційних інновацій крім економічних і соціальних аспектів є гуманізація будь-якої людської діяльності. Зростання продуктивності праці, що досягається в результаті удосконалення організації праці, виробництва і керування, знижує фізичні і психічні навантаження на працівників.

Основні напрямки організаційних інновацій на підприємстві спрямовані на удосконалення: організаційної структури і керування; організації трудових колективів; організаційної системи матеріальних елементів; організації протікання процесів. Економічні інновації на підприємстві можна визначити як позитивні зміни в його фінансовій, платіжній, бухгалтерській і т.д. сферах діяльності. Ці інновації особливо важливі в період переходу підприємств до ринкової економіки. Прикладом економічної інновації може бути впровадження нової системи: фінансової, для того щоб гроші стимулювали ефективність господарської діяльності підприємства; оплати, так, щоб система оплати забезпечувала матеріальну мотивацію всім групам працівників, зростання ефективності праці, змушувала систематично підвищувати самостійність і відповідальність працівників, раціоналізувала структуру зайнятості, перспективного планування, що враховує умови розробки стратегії підприємства.

Інновації в області керування людськими ресурсами мають стратегічне значення в умовах упровадження ринкового господарства. Глобалізація ринку, швидкий розвиток технологій, зростання забруднення навколишнього середовища – це фактори, що ускладнюють керування підприємством. У цих

умовах працівник і його здібності до творчого вирішення проблем висуваються на перший план, а технічні і структурні рішення мають підвищене значення, якщо вони сприяють використанню активності і творчого потенціалу людей. Метою керування людськими ресурсами на сучасному підприємстві є насамперед досягнення конкурентної переваги підприємства і зв'язок елементів кадрової системи з його стратегією. І взагалі стрижнем усіх сучасних концепцій і положень в області керування є активізація людських здібностей і умінь. Ця активізація необхідна для розвитку інноваційності підприємства.

У керуванні людським потенціалом ми маємо справу з двома рідними інноваціями: зовнішні стосовно системи керування людським потенціалом, тобто такі, що створюються працівниками і повинні переноситися в інші підсистеми підприємства, а також інновації, джерелом яких є оточення підприємства і джерелом яких і місцем засвоєння є сама система керування людським потенціалом.

Критерієм виділення цих двох типів інновацій є місце їхнього виникнення (оточення, система керування людським потенціалом) і призначення (продукт, технологічний процес, інші підсистеми підприємства).

Прикладом інновації в області керування людськими ресурсами можуть служити розробка і впровадження, зокрема: системи удосконалення кадрової політики; системи професійної підготовки й удосконалення працівників; системи соціально-професійної адаптації знову прийнятих на роботу осіб; системи сучасної організації праці (зокрема, творчі групи); системи винагороди й оцінки результатів праці.

Наступною групою є соціальні інновації. Вони чітко видні в невиробничій діяльності підприємств, наприклад, соціально-побутові умови життя працівників, умови безпеки і гігієни праці, культурна діяльність, організація вільного часу. Крім того існує тісний зв'язок технічних, організаційних і економічних інновацій із соціальними інноваціями на підприємстві.

П.Ф. Друкер [7] підкреслює велике значення соціальних інновацій, усупереч, як він стверджує, загальному переконанню, що інновації відносяться до предметів і базуються на точних науках і техніці. Можна навести ряд прикладів соціальних інновацій, що приводять до прямо-таки революційних змін у житті суспільства. Надзвичайно істотною через тяжкі умови праці на підприємстві є інноваційна діяльність в області безпеки і гігієни праці. У цій області можна виділити наступні результати:

- соціальні, що виявляються, зокрема, у виді виключення важких, шкідливих для здоров'я робіт, поліпшення умов безпеки і гігієни праці, виключення профзахворювань і нещасливих випадків на виробництві;

- економічні, наслідком яких є ріст продуктивності праці, збільшення прибутку, приріст продукції;

- технічні у вигляді поліпшення технічних параметрів машин, устаткування, чи виробів же поліпшення організації праці і протікання технологічного процесу.

Розвиток промисловості й технічних інновацій істотно впливає на забруднення навколишнього середовища. Результати розвитку техніки слід розглядати також в екологічному відношенні. У майбутньому екологія буде областю активного прояву інноваційних процесів. Тому теорія інновації повинна встигати за практичними рішеннями в цій сфері.

1.3 Правові основи здійснення інноваційної діяльності в Україні

Законодавство України у сфері інноваційної діяльності базується на Конституції України і складається із Законів України «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків», «Про спеціальну економічну зону «Яворів», цього Закону та інших законодавчих актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері.

Головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції.

Основними принципами державної інноваційної політики є:

- орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України;
- визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку;
- формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності;
- створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу;
- забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності;
- ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва у науково-виробничій сфері;
- здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок;
- фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері інноваційної діяльності;
- сприяння розвитку інноваційної інфраструктури;
- інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності;
- підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності.

Об'єктами інноваційної діяльності є:

- інноваційні програми і проекти;
- нові знання та інтелектуальні продукти;

- виробниче обладнання та процеси;
- інфраструктура виробництва і підприємництва;
- організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери;
- сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки;
- товарна продукція;
- механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції.

Суб'єктами інноваційної діяльності можуть бути фізичні і (або) юридичні особи України, фізичні і (або) юридичні особи іноземних держав, особи без громадянства, об'єднання цих осіб, які провадять в Україні інноваційну діяльність і (або) залучають майнові та інтелектуальні цінності, вкладають власні чи запозичені кошти в реалізацію в Україні інноваційних проектів.

Державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється шляхом:

- визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального і місцевого рівнів;
- формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм;
- створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;
- захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;
- фінансової підтримки виконання інноваційних проектів;
- стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів;
- встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;
- підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури.

1.4 Правовий захист інтелектуальної власності

Залежно від правового режиму виділяють три групи об'єктів інтелектуальної власності.

До першої групи належать об'єкти, регулювання яких здійснюється спеціальними законами або нормами законодавства. У даний час в Україні правовими нормами (патентним законом, Законом «Про товарні знаки, знаки обслуговування й найменування місць походження товарів») охороняються об'єкти інтелектуальної власності, які можуть бути закріплені за фізичними і юридичними особами у формі авторського права, винахідницького й патентного права, права на промислові зразки, корисні моделі, звукозаписи, радіо- і телевізійні передачі, програми для електронних обчислювальних машин і баз даних та ін.

Творцеві об'єкта інтелектуальної власності, що перебуває під правовою охороною, належить авторське право.

Авторське право, захищене патентом, надає виключне право на використання об'єкта інтелектуальної власності за розсудом творця протягом конкретного відрізка часу. Дане право власника підтримується державою й закріплюється юридично.

Надання патенту - це розповсюджений спосіб відшкодування витрат засобів, часу й людського капіталу приватних організацій і окремих фахівців на одержання такого суспільного товару, як нові науково-технічні знання. Протягом терміну дії патенту патентовласник забезпечує економічну експлуатацію об'єкта інтелектуальної власності й доступ до нього інших економічних агентів.

Патент України не має за своєю правовою природою яких-небудь ознак, що відрізняли б його від класичного патенту. Ця природа полягає у виключному праві патентовласником на використання охоронюваних патентів винаходів, корисних моделей або промислових зразків. Це право містить у собі й право заборонити використання захищених об'єктів іншими особами, які можуть одержати доступ до такого використання тільки через режим ліцензійного договору. Тільки для так званих «службових» об'єктів промислової власності, створюваних за рахунок засобів бюджету всіх рівнів, допускається використання службової розробки без укладання ліцензійного договору між бюджетним інвестором (роботодавцем) і автором (патентовласником).

Застосування патентної системи компенсації витрат на проведення НДОКР має свої переваги в порівнянні з наданням прямих субсидій:

- уряду не треба робити вибір з безлічі претендентів на одержання державного фінансування (пільги надаються тому, хто першим домігся конкретних результатів);

- за нововведення платять звичайно споживачі, які дійсно в ньому бідують, а не всі платники податків, як у випадку бюджетного фінансування (ринок оцінює корисність нововведення).

- Недоліки даної системи полягають у наступному:

- дорожня й тривалість процесу патентування й підтримки його в силі;

- труднощі обліку й захисту на стадії оформлення патентної заявки всього кола патентованих рішень, що дозволяють універсально охопити всі особливості конструкції, технології, організації об'єкта інтелектуальної власності;

- патент одержує той, хто першим домігся результату й подав заявку в патентне відомство;

- організації або винахідники, які працювали в тому ж напрямку, не тільки не одержують ніякої компенсації витрачених ресурсів, але й зобов'язані придбати ліцензію на право подальшого використання нововведення у власника патенту навіть у тому разі, якщо вони прийшли до аналогічних результатів самостійно й майже одночасно.

При визначенні тривалості дії патенту слід враховувати, що збільшення терміну дії стимулює розширення масштабів НІОКР у приватному секторі, з одного боку, і підсилює монопольні позиції організації, яка володіє патентом, на ринку й тим самим перешкоджає більш широкому використанню нововведення, з іншого боку.

Припустимо, що вартість виробництва якогось товару до появи нововведення дорівнювала C , конкурентна рівновага на ринку цього товару досягалася в точці D з координатами (p, q) . Завдяки нововведенню, захищеному патентом, одна з організацій знизила c/v виробництва свого товару до величини c . При цьому, зменшивши ціну товару трохи нижче p , вона одержала можливість завоювати практично весь ринок. Зберігши на ринку колишній рівень продажів q , організація дістала прибуток, рівний $ABDE$. Якби вона не мала патенту, а конкуренти теж могли б використовувати дане нововведення, ціна на ринку впала б до величини c , а обсяг продажів виріс би до рівня Q . У результаті суспільство одержало б додатково продукції на суму рівну BDF . У цьому разі організація-розробник нововведення втрачає свій монопольний прибуток, отриманий завдяки успішним зусиллям.

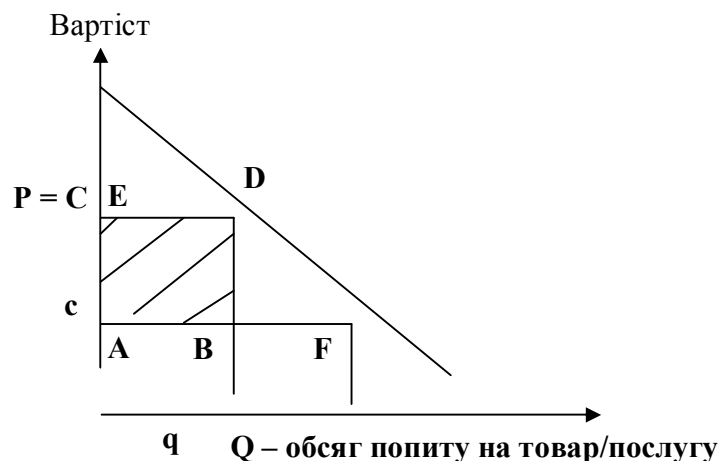

Рисунок 1.1 – Ефект патенту на ефективно нововведення (за Дж. Стігліцем)

До другої групи відносяться об'єкти промислової й інтелектуальної власності, що забезпечуються правами в межах сформульованих понять або встановленого переліку відомостей (комерційні відомості, промислові секрети, «ноу-хау»). Спочатку «ноу-хау» розумілася як інформація, необхідна для здійснення винаходу й спеціально упушена заявником у патентному описі (зміст – «знати, як застосувати патент»), з часом термін «ноу-хау» втратив первісне значення й став позначати «знати, як зробити». Під «ноу-хау» звичайно розуміють:

- технологічні, конструкторські рішення й секрети, які не охороняються патентами, або нововведення, які могли б бути захищені патентами, але незапатентовані з тих або інших причин;

- конфіденційні відомості різного характеру.

Основні ознаки «ноу-хау»:

– невідомість невизначеного кола осіб і відсутність вільного доступу до інформації;

– наявність явних зусиль власника «ноу-хау» по його збереженню в секреті;

– комерційна й промислова цінність відповідної інформації.

Неправомірне використання «ноу-хау» спричиняє майнову відповідальність, що містить у собі компенсацію його власнику прямого збитку, упущеної вигоди й моральних витрат.

Гарантом охорони «ноу-хау» виступають основи цивільного законодавства.

У загальному вигляді під «ноу-хау» розуміються технічні знання, досвід, виробничі секрети, які дозволяють полегшити й прискорити освоєння виробництва продукції, однак не можуть бути предметом патентування й тому не користуються патентним захистом (при передачі прав на їхнє використання обмовляється конфіденційність інформації і передбачаються санкції за її порушення).

До третьої групи відносяться об'єкти, не певні правами, регулювання яких здійснюється в договірній формі або на рівні локальних актів.

Основною правовою формою взаємин наукових організацій, замовників та інших споживачів науково-технічної продукції, включаючи міністерства й відомства, є договір (на створення, передачу й впровадження науково-технічної продукції, надання науково-технічних, інженерно-консультаційних і інших послуг), а також ліцензійні й інші угоди, включаючи угоди про спільну науково-виробничу діяльність і участь у прибутках.

Суть відносин, регульованих даним договором полягає в тому, що одна сторона (виконавець) за завданням іншої особи (замовника) зобов'язується виконати для нього за певну плату наукову працю, результат якої переходить у власність замовника. При цьому ризик випадкових невдач за договором несе виконавець. Основними джерелами регулювання даного типу договори є «Основи цивільного законодавства» колишнього Союзу і Цивільний кодекс.

Ліцензійна угода - це договір про надання прав на комерційне й виробниче використання винаходів, технічних знань, товарних знаків. Ліцензійна угода передбачає сплату ліцензіатом певної винагороди ліцензіару:

– роялті - регулярні платежі, розмір яких устанавлюється у вигляді частки прибутку або суми продажів продукції, зробленої за ліцензією

– паушальний платіж - фіксована сума винагороди (виплачується одноразово або вроздріб; застосовується в обмежених випадках, у тому числі при продажу ліцензії разом з устаткуванням, при продажу ліцензії невідомої організації, при небезпеці витоку виробничих секретів, а також тоді, коли ліцензіат не хоче допустити контролю над своєю діяльністю або існують обмеження на переказ прибутку із країни, де розташований ліцензіат).

Ліцензія – це дозвіл, видаваний патентовласником (ліцензіаром) і (ліцензіату) на комерційне використання винаходу, захищеного патентом, протягом певного строку й за певну винагороду. Право власності на нього

залишається за ліцензіаром. Надання ліцензії регулюється ліцензійною угодою між ліцензіатом і ліцензіаром.

Розрізняють три основних види ліцензій:

- невиняткова (проста) ліцензія дозволяє ліцензіарові самому використовувати винаходи або технічні знання або видавати ліцензію іншим особам;
- виключна ліцензія позбавляє ліцензіара права використовувати винахід або технічні знання в межах певної території й надавати її на даний винахід іншим особам для використання в межах території, на якій діє ліцензіат (різновид даної ліцензії - обмежена виключна ліцензія - звужує можливість ліцензіату щодо використання ліцензії за межами позначеної в ліцензійній угоді території);
- повна ліцензія припускає повну відмову ліцензіара від самостійного використання винаходу.

1.5 Закордонний досвід державного регулювання інноваційної діяльності

Об'єкт дослідження – країни, що входять у технологічне ядро світового розвитку (США, Японія, Німеччина, Англія, Франція).

Предмет дослідження - органи державного регулювання інноваційної діяльності, фінансування, пільги в податковій і кредитній системах, позаекономічній діяльності, форми підтримки в науково-методичному й інформаційному забезпеченні інноваційної діяльності, стимулювання кооперації й підвищення конкурентоспроможності товарів, що випускаються.

У світовій практиці використовуються наступні види податкових пільг, що стимулюють інноваційну діяльність:

- надання дослідницького й інвестиційного податкового кредиту, тобто відстрочка податкових платежів у частині витрат з прибутку на інноваційні цілі;
- зменшення податку на приріст інноваційних витрат;
- «податкові канікули» протягом декількох років на прибуток, отриманий від реалізації інноваційних проектів;
- пільгове оподаткування дивідендів юридичних і фізичних осіб, отриманих по акціях інноваційних організацій;
- зниження ставок податку на прибуток, спрямований на замовлені й спільні НДР;
- зв'язок надання пільг з урахуванням пріоритетності виконуваних проектів;
- пільгове оподаткування прибутку, отриманого в результаті використання патентів, ліцензій, ноу-хау та ін. нематеріальних активів, що входять до складу інтелектуальної власності;
- зменшення оподаткованого прибутку на суму вартості приладів і устаткування, зраджуваних вузам, НДІ та іншим інноваційним організаціям;
- відрахування з оподаткованого прибутку внесків у благодійні фонди, діяльність яких пов'язана з фінансуванням інновацій;

– зарахування частини прибутку інноваційної організації на спеціальні рахунки з наступним пільговим оподаткуванням у випадку використання на інноваційні цілі.

Можна виділити три головних типи моделей науково-інноваційного розвитку промислово розвинутих країн:

1) країни, орієнтовані на лідерство в науці, реалізацію великомасштабних цільових проектів, що охоплюють всі стадії науково-виробничого циклу, як правило, зі значною часткою науково-інноваційного потенціалу в оборонному секторі (США, Англія, Франція);

2) країни, орієнтовані на поширення нововведень, створення сприятливого інноваційного середовища, раціоналізацію всієї структури економіки (Німеччина, Швеція, Швейцарія);

3) країни, що стимулюють нововведення шляхом розвитку інноваційної інфраструктури, забезпечення сприйнятливості до досягнень світового науково-технічного прогресу, координації дій різних секторів у галузі науки й технологій (Японія, Південна Корея).

США

Органами державного регулювання інноваційної діяльності в США є:

- Американський науковий фонд (курирує фундаментальні дослідження);
- Американська наукова рада (курирує промисловість і університети)
- НАСА ;
- Національне бюро стандартів;
- Міністерство оборони;
- Національний центр промислових досліджень;
- Національна академія наук;
- Національна технічна академія;
- Американська асоціація сприяння розвитку науки.

Останні чотири структури мають змішане фінансування, інші – з федерального бюджету. Джерела фінансування: близько 50 % – приватні фірми й організації, 46 % – федеральний уряд (на основі конкурсів), інше – університети, коледжі, неурядові організації.

Держава стимулює створення венчурних фондів і дослідницьких центрів. За поданням Національного наукового фонду США найбільш ефективні дослідницькі центри й венчурні фонди можуть перші п'ять років повністю або частково фінансуватися з федерального бюджету. Найефективніші й наукомісткі дослідження держава фінансує повністю через їхню складність, високі витрати, ризик, сильну міжнародної конкуренцію.

У США існує практика безкоштовної видачі ліцензій на комерційне використання винаходів, запатентованих у ході бюджетних досліджень, які є власністю федерального уряду.

Істотний елемент прямої підтримки інноваційних процесів – формування державної інноваційної інфраструктури. Держава може створювати мережі

центрів поширення нововведень і консультаційних центрів, що роблять ділові послуги інноваторам. Держава сприяє формуванню ринку інновацій, і сама виступає його агентом.

Державні органи покликані здійснювати моніторинг і прогнозування інноваційних процесів у країні й за рубежом, а часто й пошук найбільш ефективних передових технологій для широкого впровадження. Особливе місце займає державна експертиза інноваційних проектів, оскільки окремим організаціям, які здійснюють нововведення, важко оцінити всі їхні можливі ефекти в загальноекономічному масштабі.

Особливістю державної інноваційної політики США є також низька «відомча» концентрація рішень з вироблення і реалізації інноваційних проектів.

У США велику увагу приділяють прогнозуванню, стандартизації, оптимізації управлінського рішення, державній експертизі інноваційних проектів, веденню державної статистики інновацій, відпрацьований механізм розвитку внутрішньої й міжнародної конкуренції, антитрестівське законодавство діє вже більше 100 років.

Ключову роль у визначенні стратегії розвитку промисловості Японії, розробці промислових НДР і їхньому впровадженні відіграє Міністерство зовнішньої торгівлі й промисловості (МВТП). Контроль за виконанням конкретних напрямків НТП здійснює Управління з науки і техніки. Під егідою МВТП перебуває і Японська асоціація промислових технологій, яка займається експортом і імпортом ліцензій. Є довгострокова програма науково-технічного розвитку країни, здійснюється стимулювання прикладних досліджень і закупівель ліцензій за кордоном. У реалізації НТП робиться опора на великі корпорації.

На сьогоднішній день в Японії державні витрати на НДР збільшилися до 3,5 % ВВП, в основному на фундаментальні дослідження і генерування принципово нових ідей. Державна політика Японії спрямована на перетворення країни з імпортера ліцензій у їхнього експортера.

МВТП Японії не тільки визначає стратегію загального й галузевого розвитку промисловості й зовнішньої торгівлі, але й має у своєму розпорядженні досить великий арсенал засобів і методів, що дозволяють конкретизувати цю стратегію. Крім традиційних економічних і адміністративних засобів впливу на розвиток експортного виробництва й експорту, таких як пільгове кредитування й страхування експорту, часткове звільнення експортерів від сплати податків, пряме субсидування, державна комплексна допомога експортерам, сприяння їхній збутовій діяльності й т.п., японські державні органи широко використовують і непрямі методи:

- цільовий розподіл фінансових ресурсів приватних банків, зосередження їх у пріоритетних галузях;
- сприяння організаціям у придбанні передової іноземної технології;
- контроль за науково-технічним обміном із закордонними країнами.

Японська модель інтеграції науки й виробництва, науково-технічного прогресу припускає будівництво нових міст-технополісів, у яких концентруються НДР і наукомістке промислове виробництво.

Стратегія технополісів - це стратегія прориву в нові сфери діяльності на основі розвитку мережі регіональних центрів вищого технологічного рівня, а тим самим - це стратегія інтелектуалізації всього японського господарства.

Державне регулювання інноваційних процесів в Японії також характеризується індикативним плануванням НДР, високими імпортними митними тарифами, наданням податкових і кредитних пільг у фінансуванні НДР, протекціоністською політикою у просуванні нової наукомісткої продукції.

Німеччина, Англія, Франція

Ці країни входять у Євросоюз і займають відповідно 3 (2,3 % ВВП), 4 (2,4 % ВВП) і 5-е (2,2 %) місця у світі за абсолютною величиною витрат на НДР. З федерального бюджету НДР фінансується на 35-45 %.

Євросоюз велику увагу приділяє активізації інноваційної діяльності. До основних напрямків інноваційної політики Євросоюзу відносяться:

- створення єдиного антимонопольного законодавства;
- використання системи прискореної амортизації устаткування;
- пільгове оподаткування НДР;
- заохочення малого наукомісткого бізнесу;
- пряме фінансування організацій для заохочення інновацій в області новітньої технології;
- стимулювання співробітництва університетської науки й організацій, які роблять наукомістку продукцію.

Основою інноваційної політики Євросоюзу є «План розвитку міжнародної інфраструктури інновацій і передачі технологій», прийнятий в 1985 році. Головна мета цього документа - прискорення і спрощення процесів втілення результатів наукових досліджень у готових продуктах на національному й наднаціональному рівнях, а також сприяння поширенню інновацій у Євросоюзі.

З 1988 р. діє програма «ВЕЛЬЮ» з поширення в Євросоюзі результатів НДОКР.

У відповідь на падіння частки європейських компаній на ринках високих технологій були прийняті:

- ЕСПРІТ - Європейська стратегічна програма наукових досліджень у сфері технологій інформаційних систем;
- РАСІ - дослідження передових способів зв'язку в Європі (ціль - проведення спільних НДР в області інтегрованого широкополосного зв'язку);
- ЕВРІКА - комплексна програма, спрямована на стимулювання появи шляхом альянсів між європейськими групами потужних промислових компаній, здатних протистояти конкуренції, особливо з боку американських і японських корпорацій і організувати скоординовані європейські НДР у шести областях: оптроніка, нові матеріали, більші ЕОМ, потужні лазери, прискорювачі часток, штучний інтелект.